

Зоран Радовановић

СРБИ НА
КОРЗИЦИ
1914–1918

ЕДИЦИЈА
СРБИЈА 1914–1918

Уредник
Зоран Колунџија

Рецензенти
др Видоје Голубовић
проф. др Павле Ковачевић

Copyright © ИК Прометеј, Нови Сад, 2014.

Издавање Едиције Србија 1914–1918
подржало је Министарство културе и информисања
Владе Републике Србије.

ЗОРАН РАДОВАНОВИЋ

СРБИ НА
КОРЗИЦИ
1914–1918

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

РАДИО-ТЕЛЕВИЗИЈА СРБИЈЕ
Београд

ОЗДРАВИ, КЋЕРИ, ФРАНЦУСКА ТЕ МОЛИ

СРБИ НА КОРЗИЦИ 1914–1918.

„Оздрави, кћери, Француска те моли“ рекао је Емил Гепрат (Émile Paul Aimable Guépratte), командант средоземне флоте и француски адмирал кога је српска војска назвала „српском мајком“, приликом посете рањеној српској хероини Милунки Савић* док се лечила у француској војној болници.

* Милунка Савић је најодликованија жена на свету. Осим српских одликовања, носилац је највишег француског ордена – Ратног крста са златном палмом који се додељује за изузетне војничке врлине. На грудима су јој блистале и савезничке медаље: две француске Легије части, енглески Орден Светог Мајкла, руски Орден Светог Ђорђа Победоносца и др. Из рата је понела девет рана и безброј прича које су често причане међу њеном „браћом по оружју“. Целокупна европска штампа, а нарочито најпознатији француски илустровани часописи „Illustration“, објавила је бројне и надахнуте прилоге о Милунки Савић, називајући је „српском Јованком Орлеанком“. Милунка је жена која је, по једној непоузданој евиденцији, имала 12 одликовања, што ипак није немогуће – у Србији су 12 одликовања имале и Наталија Мунк, Јеврејка која је рођена и умрла у Србији, као и Наталија Јаворник из Марибора, која се у Србији борила под презименом Бјелајац.

Српски и француски војници и официри на Солунском фронту

НАПОМЕНА: Ова књига је посвећена јубилеју стогодишњице од почетка Првог светског рата и победе савезничке војске. Проткана је аутентичним записима, сачуваним оригиналним фотографијама и документима насталим приликом боравка српских војника на француском острву Корзика од 1915. до 1919. године.

I

„СТОГОДИШЊА ЗАЈЕДНИЧКА ЗАСТАВА СЛОБОДЕ ФРАНЦУСКОГ И СРПСКОГ НАРОДА“

Први светски рат је трајао четири године и био је највећи ратни сукоб у дотадашњој историји човечанства, коме је нанео огромне патње и разарања. Погинуло је више од 10 милиона људи.

У току овог четворогодишњег беспопштедног рата, српски народ је поднео велике људске и материјалне жртве. Задојен великим патриотизмом и слободарством, ослоњен на своје моћне савезнике, посебно француске, однео је коначну победу у неравноправној борби са надмоћнијим непријатељем, одбранио је своју независност и положио темеље стварању заједничке југословенске државе.

Својим стравичним последицама, губицима становништа и ратним разарањима, Први светски рат је одредио будућу демографску слику Србије. У њему је Србија изгубила близу 1.200.000 становника, односно око 30% целокупног становништва. Настрадао је 50% мушкараца у животном добу између 18. и 55. године; дакле, сваки други који је требало да остави потомство. Од овог страдања Србија се није опоравила до данашњих дана.

Када се рат завршио, и Француска је, са својом Корзиком, бројала своје мртве: породице су биле десетковане, а на крају

рата наведена је бројка од 12.000 мртвих на Корзици, али нису убројани многи који су се вратили са фронта а који су касније умрли од последица задобијених рана.

Ове, 2014. године, Француска и Србија са својим савезницима обележавају 100 година од почетка Првог светског рата. Ова књига треба да нас, потомке, подсети на страдање наших предака, на њихову заједничку борбу, херојство и славу. Текстови и слике из књиге показују колико је родољубље уложено за слободу сопствене отаџбине; зато сам се приликом писања руководио искључиво писаним документима, без произвољних закључака.

Треба рећи да је у Србији постојао својеврсни култ савезника у Првом светском рату. То се нарочито тицало Француске и Русије које су поднеле највећи терет рата на копненим фронтovima. Догађаји у Русији 1917. године ослободили су место „старијег брата“ за Француску, а о узајамном односу француске солдатеке са српском „браћом по оружју“ најбоље говори прича српске хероине Милунке Савић: „Били су нам Французи велики другари, више од тога – права браћа. Енглезе, Италијане, па и Грке, нису много марили. Само су се са нама Србима дружили. Многи научише наш језик, наше песме, чак и да играју наша кола. Кад би се посвађали између себе, псовали су се на српском.“

Навршило се готово десет деценија од како су у Француску стигле прве српске избеглице у Првом светском рату. Више хиљада њих било је тада распоређено у неколико корзи-канских градова, при чему их је доста изгубило животе и оставило кости на Корзици, док су се остали вратили својим кућама. Преживели су изабрали пут трајне захвалности народу Француске и њеног дела Корзике који су, жртвујући слободу и свој живот, помагали овим заробљеницима да преживе стравичну тортуру. На овој захвалности је чвршће изграђено пријатељство између Француске и Србије. На споменику захвалности Француској у Београду пише: „Волимо Француску као што је она нас волела“. Очеви и дедови су ту љубав према Француској и Корзици пренели на своје синове и унуке.

*Споменик захвалности Француској у Београду на којем пише:
„Волимо Француску као што је она нас волела“*

На Солунском фронту, у рововима и јуришима, српски војници нису више били сами. С њима су били француски војници. У то време, српски војници су носили француски шлем, гађали из француске пушке, нишанили из француског топа, јели француски хлеб, пили француско вино, пушили француски дуван...

Најдубље и најпотресније је то осећање љубави према Француској исказао српски песник наше судбине и учитељ Владислав Петковић Дис. Делећи судбину свог народа, у нормандијском граду P'tit Dalu, где су биле колоније српских избеглица, гледајући како француски добротвори организују концерт у корист српских сирочади, песник је, окружен неколицином француских књижевника, рекао: „Кад се будемо вратили на наша огњишта и наше мајке затекнемо још у животу, оне ће нас дочекати и питати: 'Како сте се осећали у Француској?' Ми ћемо им одговорити: 'Било нам је добро!' Ако су наше жене и наше сестре још у животу, оне ће нас загрлити и питати: 'Како сте се осећали у Француској?' Ми ћемо им одговорити: 'Било нам је добро!' Ако су наша деца, која су сазнала за највећа искушења овог света, још у животу, она ће нас загрлити такође; али њихова уста неће умети да

нам поставе то питање; она ће нас само просто запитати: 'Где је та Француска?' Уместо одговора, ми ћемо ставити руку на срце и рећи ћемо им: 'Ево, Француска је овде', и наша деца ће нас разумети.¹ У повлачењу са војском Дис се утопио код Крфа када је брод којим је пловио торпедовала немачка подморница.

Гробља наших предака, расута ван наших граница, највећим делом се налазе од Албаније, по Македонији и Грчкој, дуж Северне Африке, где је само у Бизерти – Тунису, сахрањено 3.326 војника, затим Јиндриховице, у Чешкој, где је сахрањено више од 8.700 људи, и другде. Ни мора, ни брда ни планине нису границе да, тамо где страда народ, не буде и појединац који ће упућивати потомство на оно најбоље, најплеменитије, на оно што су наши преци чинили и чиме смо се одржали. Зато, у овој јубиларној години стогодишњице од почетка Првог светског рата, громко звуче вишеструко ванредне речи једног од рецензена та књиге проф. др Павла Ковачевића (које су, уједно, документарне, симболичне, условно речено „провокативне“, поетичне, итд...) написане поводом садржаја овог рада:

„Већ сто година плови француска лађа и носи српске јунаке, на понос француског и српског народа, под једном заставом, заставом слободе“.

Аутор

¹ Антоније Ђурић, *Солунци ѿворе*, НИРО „Књижевне новине“, Београд, 1987, 7–8.

II

ЧИТАНКА РАТОВА ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ 1914–1918.

Први светски рат

Први светски рат је био највећи ратни сукоб у дотадашњој историји човечанства и нанео је човечанству огромне патње и разарања. Трајао је четири године, у њему је учествовало 36 држава и око 70 милиона људи било је под оружјем. Више од 10 милиона људи је погинуло.

Насловна страна француској дневној листи „Мала Басиџија“ са Корзике и шекстиом под насловом „Аустро-српски рат“ и „Опшња мобилизација француске војске“

Узроци рата

Узроци Првог светског рата налазе се у развоју међународних односа на крају 19. и почетку 20. века. После уједињења 1871. године Немачко царство је привредно и политички значајно ојачало, а његов милитаристички војни врх, иза кога је стајао крупни капитал, тражио је нову прерасподелу сфера утицаја и колонијалног царства. План немачке колонијалне политике био је усмерен на исток, првенство на територије Турске, и на север Африке. Најважнији немачки савезник била је Аустроугарска монархија, изузетно ослабљена, али са снажном жељом да буде утицајна сила. Она је била заинтересована за Солун, излаз на Егејско море, али и за земље Балкана.

Немачка и Аустро-Угарска склопиле су 1879. године савез, којем се 1882. године прикључила Италија, желећи северни део Африке и приобаље Јадранског мора. Тако је настао Савез централних сила или Тројни савез.

На другој страни, Велика Британија, Француска и Русија склапају међусобне савезе који су крунисани формирањем блока сила Антанте 1907. године. Оне нису биле за промену стања, јер су приграбиле огромна колонијална царства, одакле су црпеле богатство и користиле јефтину радну снагу, захваљујући чему су се веома брзо развијале.

Повод рата

Стварањем ова два блока супротстављених великих сила, сукоб глобалних светских размера био је на видику. Повод је могао бити рат Русије и Јапана (1904–1905), Прва мароканска криза (1905–1906), анексија Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске (1908), Друга мароканска криза (1911) или балкански ратови (1912–1913). Међутим, ништа од поменутог није био повод за избијање рата – повод је био Сарајевски атентат, извршен на Видовдан, 28. јуна 1914. године.

У годинама пред Први светски рат Србија није била чланица ниједне од супротстављених коалиција. Међутим, од

Мајског преврата 1903. године она је била у сталном сукобу са Аустро-Угарском којој није одговарало јачање Србије, као ни политика коју је водила према српском и словенском становништу које је живело на територији Монархије. У таквој политици садржана је и тежња за уједињењем тих народа. Аустро-Угарска је тежила да уништи српску самосталност, а од анексије Босне и Херцеговине 1908. године почели су у Бечу да се разматрају планови о подели Србије, или значајном смањивању њене територије. Како се ближило лето, све се више говорило о Србији као о земљи која угрожава интересе Централних сила. Као да се само чекао повод који би био добар за мобилизацију немачког јавног мњења и дипломатску манипулацију. А онда је у Сарајеву Гаврило Принцип, двадесетогодишњи припадник организације „Млада Босна“, убио аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда и његову супругу Софију. За организовање атентата бечки двор је оптужио српску владу, што је добро послужило за покретање јавног мњења у Аустро-Угарској и Немачкој. Иако су чињенице говориле о недужности српске владе, овај догађај је искоришћен као повод за рат.

Почетак рата

Са објавом рата сачекало се три недеље како би се Аустро-Угарска и Немачка што боље припремиле и максимално прикупиле снаге. Србији је, изненада, 23. јула упућен ултиматум са понижавајућим условима, које ниједна самостална држава не би могла да прихвати. У жељи да избегну рат, силе Антанте саветовале су Србији да попусти у највећој мери. Одговор српске владе, дат 25. јула, био је достојанствен и крајње попустљив. Нуђена је и арбитража Хашког суда и великих сила. Ипак, аустроугарска влада је одмах прекинула дипломатске односе и 28. јула 1914. године објавила Србији рат.

После аустроугарске објаве рата Србији, Немачка је 1. августа објавила рат и Русији, а два дана касније напала је Белгију и објавила рат Француској. Јапан се прикључио Ан-

танти, а Турска, која је прво објавила неутралност, крајем октобра је пришла Централним силама и напала Русију. Италија је на почетку рата прогласила неутралност, али пошто јој је обећана скоро цела Далмација, потписивањем Тројног уговора у Лондону, априла 1915. године, пришла је силама Антанте. Преговори су вођени и са другим земљама, тако да је у јесен 1915. године Бугарска пришла Централним

Телеграм аустроугарске владе којим објављује рат Србији 1914. године: „Г. гроф Леојолд Берхтолд, аустроугарски министар иностраних дела, Г. Н. Пашићу, српском председнику министарства и министру иностраних дела. У Бечу, 15/28. јула 1914. год. Пошио српска краљевска влада није дала повољан одговор на ноту коју јој је предао аустроугарски посланик у Београду 23. јула 1914. (10. јула 1914. год.), царска и краљевска влада је принуђена да се сама побрине за заштити својих права и интереса и да у овоме циљу прибећне сили оружја. Аустро-Угарска се сматра, дакле, од овога тренутка у рату са Србијом“

силама због обећаних територија јужне и југоисточне Србије и Македоније, а Румунија је 1916. године пришла Антанти јер јој је обећан Банат.

На почетку рата формирана су три фронта. Нападом Немачке на Француску формиран је Западни фронт; Аустро-Угарска и Немачка су заједно напале Русију и формирале Источни фронт, а нападом Аустро-Угарске на Србију и Црну Гору отворен је Балкански фронт.

Србија на почетку рата 1914. године

Српска војска је имала око 400.000 војника и била је састављена од три армије. После победе у балканским ратовима, морал српске војске био је изузетно висок и Србија је релативно спремно дочекала Први светски рат. Њој је у помоћ одмах притекла Црна Гора, пошто је 1. августа 1914. године Народна скупштина једногласно донела одлуку о објави рата Аустро-Угарској.

Страдање цивила

Након повлачења српске војске, током лета и јесени 1914. године, на простору Мачве, Јадра, Посавине, Подриња и Колубаре, од аустроугарских јединица страдало је недужно становништво, највише жене, деца и старци, њих око 4.000. О овим страдањима сведоче записи Арчибалда Рајса² (по његовим подацима 306 жена и 106 деце).

² Рудолф Арчибалд Рајс (1875–1929), криминолог, професор Универзитета у Лозани (Швајцарска), истраживач злочина над српским народом у време Првог светског рата, експерт Југословенске делегације на Мировној конференцији у Паризу 1919. и оснивач модерне Полицијске школе у Београду. Рођен је у имућној велепоседничкој породици у Шварцвалду (Немачка), али је од почетка студија хемије у Лозани живео у Швајцарској. Као редовни професор 1909. је именован за првог директора Института за криминологију у Лозани. Аутор је многих студија, расправа и уџбеника из области криминалистике којима је стекао светску репутацију. У јесен 1914. на позив српске владе дошао је да истражи злочине које је починила аустроугарска војска у Мачви и Подрињу.

„Казнена експедиција“ на свом „убичајеном послу“ у Мачви. Зликовци су се често хвалили фотографијама из оваквих похода. Да се никада не заборави! Аустроугарски војници који су се сликали са својим жртвама на чувеној фотографији из Првој светској ратној, виде се обешене Српкиње у народној ношњи онако како су изведене из својих кућа и убијене. Због ове слике је, на захтев Немачке амбасаде 1940. године, забрањена и сачувана књига „Београд“, коју је објавио Балкански инстинитут 1940. године.

Рајс је о зверствима која је починила аустроугарска војска за време првог упада у Србију, 1914. године обавестио свет.

* * *

Са српском војском повлачио се преко Албаније и делио са њом судбину на грчком острву Виду. Наредне године провео је на Солунском фронту. Од ослобођења Србије до 1929. године живео је у Београду, на Топчидеру, где је саградио вилу и назвао је „Добро поље“, по месту на коме је пробијен Солунски фронт. Године 1928. написао је политички тестамент, апел „Чујте Срби, чувајте се себе“, који је истовремено и документ о времену од 1918. до 1928. године. Као грађанин Србије умро је у Београду 8. августа 1929. Сахрањен је на Топчидерском гробљу, а по аманету, остављеном у тестаменту, његово срце је сахрањено на врху Кајмакчалана, на висини од 2.252 метра, у капели костурници, где су почивале кости „српских војника које је неизмерно волео“.

Жрџиве и целашти. Војска под заштитом Царевине искаљује бес на цивилима. На захтев Немачке амбасаде 1940. године збој ове слике забрањена је и сјаљена књија „Београд“, коју је објавио Балкански инстиниуи 1940. године.

Аустроугарски војник бр. 48 из 26. пука трећег позива изјавио је да је људима било наређено да бајонетима избоду све што је живо, жене, мушкарце и децу, без икакве разлике. Војник из 79. пука ми је рекао да су у близини Дреновца аустријски официри направили обруч од двадесет шесторо људи око једне куће да би потом спалили кућу и свих 26 жртава у њој (не наводећи да ли су жртве били војници или цивили).

Аршиљерија аустроугарске Друге армије и речни монитори разорили су Шабац, август 1914. године

Церска битка

Општи напад на Србију аустроугарска војска под командом генерала Оскара Поћорекa отпочела је 12. августа 1914. преласком преко Дрине. То је у првом тренутку било изненађење за српску Врховну команду која је главни удар очекивала преко Саве. У жестоким борбама одбачена је српска Трећа армија, а потом су нападнути и други делови српског и црногорског ратишта. Генерал Степа Степановић је кренуо са Другом армијом из околине Аранђеловца према Дрини („Марш на Дрину“) и код села Текериша започео битку која се између 16. и 18. августа свом силином распламсала на планини Церу, да би 20. августа била окончана потпуним поразом аустроугарске војске. У дневнику једног аустроугарског војника (датум 19. август) записано је: „Армија је потучена и налази се у дивљем, хаотичном бекству. Почело је опште бежање. Једна разуздана руља јурила је у безумном страху према граници.“

Церска битка је била прва савезничка победа у рату. У незадрживом противнападу српска војска је продрла у Срем, а заједно са црногорском војском и у Источну Босну. Аустроугарска војска имала је 23.000 погинулих и 4.000

заробљених војника. Српске жртве су биле велике: око 16.000 погинулих и рањених.

Контраофанзива српске војске је заустављена почетком септембра 1914. године, тако да је војска била принуђена да се повуче из Срема и Источне Босне. Аустроугарска војска попунила је свој састав и опрему и реорганизовала се. Од 8. септембра она врши константни притисак преко Дрине и воде се тешке борбе на Гучеву и Мачковом камену. Ово двомесечно рововско ратовање по планинским висовима Западне Србије познато је као Дринска битка.

Битка на Колубари и Суворору

До новог напада аустроугарске војске дошло је 6. новембра на Дринском фронту и са положаја у Мачви. У жељи да спере срамоту, аустроугарска војска је потиснула српске редове на читавој линији фронта. Прва армија се нашла у незавидној ситуацији. Недостатак артиљеријске муниције претио је катастрофом; ситуација је била на ивици понора. На седници владе и Врховне команде у Ваљевоу 8. новембра разговарало се и о понуди за склапање примирја. Очекиване савезничке помоћи није било. Аустроугарска војска је у силовитом налету заузела Ваљево, Лајковац, Обреновац, Лазаревац, Косјерић и Пожегу. Београд је остао без одбране и аустроугарска војска је тријумфално умарширала у њега.

Српска војска је почела да одступа. Са њом је кренуло и цивилно становништво. Завладала је паника, nestaшица хране је била огромна, глад је била на видику. Страх и очај, а помоћи ниоткуда. Грчка је одбила да испоручи Србији 20.000 граната док јој француска влада не уплати адекватно обештећење. У таквој ситуацији, на ратну позорницу је ступио генерал Живојин Мишић, који је 15. новембра постављен за команданта Прве армије. Са положаја западно од Горњег Милановца, Мишић је повукао очајничке потезе: скратио је линију фронта, дао војницима времена за одмор, нахранио их и драматично ставио пред избор: ропство или борба до последњег човека – и кренуо у противнапад. Изненађење је

било потпуно. Аустроугарски фронт се распао. У међувремену из Грчке је стигла артиљеријска муниција. Армије Степе Степановића и Павла Јуришића Штурма кренуле су у противофанзиву, а аустроугарска војска започела да ужурбано одступа ка Сави и Дунаву. У бежанији ратна опрема остајала је разбацана по српским путевима. Аустроугарска војска је била потучена и протерана са српске територије. Број заробљеника био је огроман. Београд је ослобођен 16. децембра 1914. године.

У савезничким земљама успеси српске војске донели су овој малој земљи признање и симпатије. Посебну пажњу привлачио је велики преокрет у Суворовској бици и Србија је постала важан део савезничке коалиције. О херојству српске војске најбоље сведочанство оставили су њени пријатељи. У високим круговима Беча и Берлина процењивано је да су српској војсци снагу давали беспрекорно обучени и високо морално надахнути официри, а генерал Живојин Мишић је оцењен као најспособнији српски командант и српски војник који је најбољи у одбрамбеним биткама.

Нови напад на Србију

У септембру 1915. у Срему и североисточној Босни, јужном Банату и у западној Бугарској прикупљена је здружена војска за напад на Србију од око 800.000 војника, под командом немачког фелдмаршала Макензена. Уз учешћа елитних јединица Аустро-Угарске, Немачке и Бугарске припремана је велика офанзива против Србије. Напад је почео 5. октобра 1915. године снажном артиљеријском припремом... Србија се супротставила са највише 300.000 војника, развучених на око 1.000 километара фронта.

Одмах је нападнута и српска престоница Београд, где је командант одбране града, мајор Драгутин Гавриловић³, успео

³ Говор мајора Гавриловића војницима задуженим за одбрану Београда: „Јунаци! Тачно у три часа непријатеља треба разбити вашим силним јуришем, разнеги вашим бомбама и бајонетима. Образ Београда, наше престонице, мора да буде светао.